

"לחם עוני" – בין "עניות" ל"עניה" ובין "שאלה" ל"תשובה"

יום עיון לקראת חג הפסח – מנחם מאיר

1. עולת ראי"ה ב' עמ' רס"ב-רס"ג

הא לחמא עניא די אכלו אבהתא בארעא דמצרים. שני דרכים ישנם להתעלותו ורוממותו של כל כח חיים מעשי, שצריך לצאת אל הפועל בתוקף ורב חיל. הדרך האחד הוא ההרוחה, ונתינת החופש למרוצתו ושטף זרמו, למען ילך ויגדל ילך וירחיב את השפעתו במרוצתו ושטף פעולתו. והשני הגורם לו, אע"פ שהוא הפכו, הוא כח העוצר, הדוחק והמונע, הלוחץ בעד הכח המוכן לצאת להתפרץ ולהתרחב, שלא יצא, שיהיה כלוא ונסכר, שאז בבא עתו יוסיף הלחץ הקדום, שהיה ההיפך מחוקק ותכונתה לו חופש ועצמה להגדיל מעופו ועזו חיי התנשאות פעלו. מה שהחורף מכלה וסוגר את קשפעת כח הצמיחה והגידול. בארצות שתנאי החיים הנם צריכים לזה, מוסיף עז לבד הכח המקובץ המתאסף מהחסכון ומרעות התפורות הכחות, עוד נוסף ע"ז מכח והתפרצות שכנגד המועקה המלחצת על שיא החיים של היקום. והדבר ניכר ביותר על הכחות הנפשיים, החינניים, המוסריים והשכליים, בכ"א לפי ערכו ותכונתו. וכמו שהוא בחיי היחיד, כן הדוגמא נמצאת בשלמותה בחיי הכלל ובחיי האומה הכוללת את הצביון של כללות הרוחניות והקדושה של כלל האדם.

2. רצ"ה מלובלין קונטרס עת האוכל – אות יד

מצה נקרא לחם עוני מסתמא מוליד כך חיות דעוני בנפש. והוא כדרך שאמרדו יאי עניותא לישראל, והיינו בהתחלה כמו שנאמר טוב וגוי' עול מנעוריו. ויצאית מצרים נקרא לידה ביהוקאל ומולדותיך ביום הולדת וגוי', וכן ער"ה עיין בפרי עץ חיים. וכן אמרו גוי מקרב גוי כעובר במעי אמו ... וכן הוא לידת שם ישראלי בנפש התחלתו לחם עוני לחם הוא חיות ועוני דלית ליה מגרמיה רק מכל מקום יש לו חיות ברחמי שמים. ... וזה טעם שדרשו רבותינו ז"ל שעונין עליו דברים הרבה. כי על ידי העוני מוליד בנפש עניית דברים הרבה. ונקרא ענייה לפי שספור ההגדה הוא לתשובת שאלה וגם כמו שאמרדו ז"ל דעניה בקול רם. ... כי ודאי אי אפשר הרמת הקול אלא כאשר צעק לבו אל ה' מקירות הלב. ומצה הוא הולדת העניות בנפש שעומד ומצפה לרחמי שמים כעני בפתח. ואחר כך פסח הוא בשר שאמר בחולין על פסוק כי ירחיב וגוי', דמורה על עשירות והרחבת גבול. וכן נרחב בלב חיות הנפשי. וזה ענין ספור יציאת מצרים דרך שאלה ותשובה דוקא, כי ישאלך בנך וגוי', ואפילו חכם שואל לעצמו. שהשאלה הוא העוני ואחר כך ענני

במרחב יה הוא הענייה דברים הרבה הנולד מתוך העוני. ... ובזוהר וארא דבמצרים הדבור בגלות. פירוש שהיו טובים בלבכם רק ביציאה לפועל במעשה לא כן. ... דיש שבלבו צועק לה' ובפה אין יכול להוציא נקי כל כך ובלי שום מחשבה זרה ולהיות יוצא מלב ממש וזהו גאולת מצרים וגאולתן הוא גאולת אותו כח. ועל ידי הזכרתו הוא נפעל כך בקרבו שיוכל לדבר דבורין דתפלה בכל לב. ועל זה הוא אכילת לחם עוני כטעם תפלה לעני דעטיף כל צלותין ובקע רקיעין. כי העני מגודל חסרונו ישפוך שיחו בשפיכת נפשו כדרך ותשפוך נפשה דחנה ולא יוכל כלכל בלב עד כי ידבר בפה וירעישי בקול. ובכח אותה האכילה להוליד כח הדיבורין היוצאין מלב ועיקר החיות כפי גודל העוני והרגשת הצמאון ורק לילה ראשונה חובה ואז מצות ספורי יציאת מצרים תיכף לחזק כח הדיבור על ידי הדיבור זה עצמו דיציאת מצרים שבו חיזוק כח הדיבור ויציאתו לפועל ואחר כך אין צריך יותר כדרך שנאמר ה' שפתי תפתח ופי יגיד וגוי', כי רק בהתחלה תפתח דכל התחלת קשות ואחר כך ופי יגיד ממילא מעצמו כטעם השיבנו אליך ונשובה ממילא גם אנו. דלהתחלה צריך סייעתא גדולה. ולכך נקבע אז מצוה דאכילה שאינו בכל השנה כולה, כי על ידי האכילה הוא הוספת חיות בפועל ממש בגלוי. וכאשר הוא אכילה דמצוה הרי ההוספת חיות דמצוה בקרב. וזה שהוא בפועל ממש הוא מועיל לענין כח הדבור שהיא גם כן כח הגילוי לפועל ממש:

3. פרי צדיק לחג הפסח ב'

בגמרא (פסחים קטו ע"ב) לחם עוני שעונין עליו דברים הרבה. והיינו שצריך להיות דרך שאלה ותשובה הבן שואל מה נשתנה ואביו משיבו וכמו שאמרדו (שם קטז). בנו שאלו כו' אשתו שאלתו ואם לאו הוא שואל לעצמו, וכן במאמר רבן גמליאל מצה שאנו אוכלין על שום מה כו' מרור על שום מה כו' ואין אומרים סתם מצה שאנו אוכלים על שם שלא הספיק כו' רק דרך שאלה ותשובה (וכ"ה גירסת הרא"ש) והיינו שבלילה צריך האדם להרגיש בנפשו חדשות, שצריך האדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים כו', והיינו שאז הרגיש אדם בנפשו הרגש חזק שייצא מן המיצר, וכן צריך כל אדם להרגיש בכל ליל פסח כאלו הוא יצא ממצרים ולא יהיה הדבר אצלו כדבר הרגל לאכול מצה ומרור וכדומה, וכן כל עיקר תקנת טיבול ראשון אמרו שהיא כי היכי דליהוי היכירא לתינוקת (כמו שאמרדו שם

קיד ע"ב) והיינו שיתעורר האדם מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שיש שינוי בזה ויצא מהרגל.

4. עין אי"ה שבת א, א, נ"ט

ולא היה אדם מחזירה דבר. הפליאות המזדמנות על חקי ההשגחה ויתר הלימודים הטובים שהם אורו של עולם, הם מוכנים בהשגחה נפלאה ע"פ סדרי החכמה האלהית, שעל ידם יתרומם האדם לבינה יותר גבוהה מההבנה השטחית. מובן הדבר שהבינה העמוקה תביא לעולם [את] הטובה האמתית בארצות החיים והמוסר הטוב, מה שאין ההבנה השטחית יכולה להביא זאת. אמנם כדי שתעורר הפליאה את כח החושב ורגשות הלב באופן מלא, כדי שיהיו הכל מוכנים לקבל הרושם הטוב של ההבנה השלמה כשתבא אחר הפליאה, כדוגמת "מים קרים על נפש עיפה", שהצמאון הקדום מכין את ההתקבלות הטבעית. ע"כ צריך שתהי' הפליאה הולכת בכל תוקפה ומשרטת שרט גדול בנפשות רבות. וכשתפעול בכל תוקף לזעזע את המון כחות הנפש, אז, רק אז, תתקבל בכל כח האמת הברורה כשתבא לפתור את השאלה המסובכה. וזה הדין נוהג בכל השאלות הגדולות שלפי ערך גדלן, ולפי הערך של גדולת הפעולה הצריכה לבא ע"י הפתרון האמיתי כשיתגלה בעולם, כן צריך שיגדל כח הזעזוע של חסרון הידיעה, של המבוכה הנוראה לפני התגלות מאור האמת. וכן הדבר נוהג בשאלות הכלליות הנוגעות לכלל המין האנושי ומוסריותו, דיעותיו והגיוניו, הנוגעות בארצות חיי הגשמיים והרוחניים. וכן הדבר נוהג ג"כ במקרה פרטי, שג"כ אינו יוצא מהסדר הכללי מפני שהוא נוטל בו את מקומו הראוי לו. ע"כ שאלה זו, שהיתה צריכה לפעול פעולה חזקה ונמשכת בתשובתה, היתה ההנהגה המזדמנת שעשתה רושם גדול בפליאתה. כי העני' הסוערה היתה בטענותיה מרעשת את הלבבות, ומי ששיקט רוחה ורוח כל משתומם על כלל מציאות המאורע לא נודמן לה. כה היה הרושם הולך הלך וחזק מפני שלא הי' אדם מחזירה דבר.